

ԳՈՒՐԳԵՆ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ՎՊՀ

ԱՁԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՈՒՂԵԿՑՈՂ ԲԱՌԵՐԻ ԿԱՊԱԿՑԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ ԿԱՄԵՆԻՅԻ ՂԱՅԿԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (ԺՁ. ՂԱՐ)

Նատկանվանագիտության, մասնավորապես մարդանվանագիտության բնագավառում դեռևս անցյալ դարակեսից արձանագրվել են գիտական որոշակի հաջողություններ¹: Ասվածը բնավ չի նշանակում, թե հիշյալ ոլորտի՝ ուսումնասիրության կարոտ բոլոր հարցերը լուծվել են:

Միջնադարյան Լեհաստանի Կամենից քաղաքում (խոսքը ներկայիս Ուկրաինայի Կամենեց-Պոդոլսկի մասին է) բնակություն հաստատած հայ համայնքն ուներ անկախ դատարան², որի՝ հրաշքով փրկված շուրջ երեք տասնյակ մատյաններում³ տեղ են գտել ոչ միայն գրաբարախառն լեհահայերենով արձանագրություններ: Դրանց մի փոքր մասը (369 արձանագրություն՝ գրված 1559—1575 թթ.)⁴ առանձին ժողովածուով լույս է

¹ Հ. Բ. ԱՅԱՌՅԱՆ, Հայոց անձնանունների բառարան, հտ. Ա.—Ե., Երևան, 1942—1962. Գ. ՋԱՆՈՒԿՅԱՆ, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» առաջին գրքի անձնանունների լեզվական աղբյուրները, ՊԲՀ, 1981, №3, էջ 48—63. Գ. ՋԱՆՈՒԿՅԱՆ, Բնիկ հայերեն արմատներով կազմված հայկական անձնանունները, ՊԲՀ, 1984, №4, էջ 32—44: Տ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայոց ազգանունների բառարան, Երևան, 2000. Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Հատուկ անուն, Երևան, 1964. Դ. НАЛБАНДЯН, Армянские личные имена иранского происхождения (культурно-историческое, этимологическое исследование), автореферат докт. диссерт. филол. наук, Тбилиси, 1971. Տ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայկական ազգանուն, Երևան, 1987. Ն. ԴԻԼԻՍՅԱՆ, Անձնանուններից կազմված տեղանունների իմաստաբանական դաշտը, ԲԵՀ, 2003, №1, էջ 171—177. Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Տեղանվանական հիմքերով հայկական ազգանուններ (բ. գ. թ. թեկն. ատեն. սեղմագիր), Երևան, 2008. Հ. ԲԱՐՈՒԹՅԱՆ, Արհեստ, զբաղմունք, մասնագիտություն իմաստային հիմքերով հայկական ազգանուններ (բ. գ. թ. թեկն. ատեն. սեղմագիր), Երևան, 2009. Հ. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ, Հատկանվանագիտություն (դասընթաց ՎՊՀ-ի «Հայոց լեզու եւ գրականություն» մասնագիտության մագիստրոսական կրթական ծրագրում):

² Այս մասին Վ. Գրիգորյանը գրում է. «Հայտնի է, որ լեհահայոց իրավունքի հիմքում ընկած է Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքը», որը լատիներեն թարգմանությամբ ներկայացվել է լեհերի Սիգիզմունդ I թագավորին եւ մի շարք փոփոխություններով ու լրացումներով հաստատվել նրա կողմից 1519 թ.»։ Տե՛ս «Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.)» (այսուհետ՝ «Արձանագրություններ»)՝ աշխատասիրությամբ Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 1963, էջ 54:

³ Անդ, էջ 44:

⁴ 1—6 թվակիր արձանագրությունների բնագրերը չեն պահպանվել: Վ. Գրիգորյանը դրանք քաղել է «Հանդէս Ամսօրեայ» ամսագրից (անդ, էջ 86—87):

տեսել Վ. Գրիգորյանի աշխատասիրությանը: Կառուցվածքով եւ բովանդակությամբ յուրօրինակ այդ վավերաթղթերը բացառիկ արժեք են ներկայացնում մի շարք առումներով⁵: Դրանցում մասնավորապես աչքի են զարնում վտարանդի լեհահայերի գործածած բնիկ եւ փոխառյալ բազմաթիվ անձնանունները, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում կապակցման հնարավորությունների տեսանկյունից:

Այս հոգվածում ուսումնասիրվում են կամենիցահայերի՝ նշված արձանագրություններում տեղ գտած հայկական եւ նոր միջավայրում փոխառած անձնանունների կապակցման հնարավորություններն ու արտահայտության միջոցները: Միաժամանակ նպատակ է հետապնդվում բացահայտելու այն մոտեցումներն ու հնարավոր օրինաչափությունները, որոնք նշված ժամանակահատվածում ընկած էին լեհահայերի գործածած անձնանունների հիմքում: Առաջադիր հարցերին համալիր պատասխանելու համար ստորեւ կանդադառնանք «Արձանագրություններում» տեղ գտած ոչ միայն անձնանուններին, այլեւ վերջիններիս հետ տարատեսակ կապակցություններ կազմած ուղեկցող բառերին⁶:

Փաստական նյութը քաղել ենք վերոհիշյալ 369 արձանագրություններից՝ առանց էջանշումների, քանի որ առկա է «Արձանագրությունների» առցանց տարբերակը: Ուսումնասիրությունը կատարել ենք նկարագրական եղանակով՝ երբեմն կիրառելով նաեւ համեմատությունը՝ եզրունենալով հայերեն, երբեմն էլ՝ հայատառ միջին լեհերենով (այսուհետ՝ լեհերենով)⁷ եւ հայատառ ղփչաղերենով վկայված լեզվական փաստեր, որոնք տեղ են գտել որոշ արձանագրություններում:

⁵ «Հայտնաբերելով եւ ուսումնասիրելով գաղութահայ օջախներում պահպանված գրավոր հուշարձանները, բաղդատելով դրանք այլ նյութերի հետ,— գրում է Վ. Գրիգորյանը,— հնարավոր է այժմ ոչ միայն գաղափար կազմել հայկական գաղութների ներքին կյանքի այլեւայլ մանրամասնությունների մասին, այլեւ նոր լույս սփռել միջնադարյան Հայաստանի պատմության ստվերոտ մի շարք կողմերի վրա» (անդ, էջ 6):

⁶ Ուղեկցող բառեր եզրույթը գործածում է Տ. Ավետիսյանը՝ նկատի ունենալով շարահյուսական կապակցություններում անձնանունների հետ հանդես եկող այն հասարակ անունները, որոնք ցույց են տալիս «ազգակցություն, զբաղմունք, արհեստ, աստիճան, կոչում, տիտղոս, ինչպես նաեւ տեղանվանական ծագում ունեցող բառերը» (Տ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայկական ազգանուն, Երևան, 1987, էջ 187):

⁷ Իրականում խոսքը վերաբերում է միջին լեհերենին: Բանն այն է, որ գրական լեհերենի շրջանը բաժանվում է երեք ենթաշրջանի՝ հին, միջին եւ նոր, որոնցից միջին լեհերենի ենթաշրջանը տեւել է ԺԶ. դարից մինչեւ ԺԸ. դարի կեսը կամ երրորդ քառորդը (որոշ լեզվաբանների կարծիքով՝ մինչեւ ԺԸ. դարավերջ): Տե՛ս Թ. Տ. ТИХОМИРОВА, Польский язык, Языки мира: Славянские языки, Москва, 2005, էջ 6: Իսկ Կամենիցի դատական գործընթացներից մեզ հասած արձանագրությունները կազմվել են ԺԶ. դարավերջին:

«Արձանագրություններում» անձնանունները գործածվում են թե՛ միայնակ (առանց այլ հատուկ անունների կամ ուղեկցող բառերի) եւ թե՛ բաղադրյալ կազմություններում:

1. Ինչպես վկայում են լեզվական փաստերը, անձնանունները միայնակ գործածվում են երկու դեպքում՝

1.1. Երբ տվյալ անձին վերաբերող այլ տեղեկատվություն (հայրանուն, զբաղմունք, կոչում եւ այլն) չի եղել, կամ արձանագրողը չի կարեւորել: Ահավաստիկ առանձին գործածված անձնանուններ՝ Նիֆօր, Կրէկոր, Նորին եւ այլն, որոնցից Նիֆօր-ը եւ Կրէկոր-ը, օրինակ, գործածվել են մեկական արձանագրության մեջ, ընդ որում՝ 4-ական անգամ, Նորին-ը՝ մի քանի արձանագրություններում եւ մի քանի անգամ եւ այլն:

1.2. Երբ միեւնույն կամ նախորդ արձանագրություններից մեկում նախապես հիշատակվել է տվյալ անձին վերաբերող անհրաժեշտ տեղեկատվությունը⁸:

2. Բաղադրյալ կապակցություններում հանդես եկող անձնանունները եւ ուղեկցող բառերը, ըստ անդամների քանակի, լինում են երեք տեսակի՝ երկամդամ, եռամդամ կամ բազմամդամ:

2.1. Երկամդամ բաղադրյալ կապակցություններում հանդես եկող անձնանունը երկրորդ բաղադրիչի հետ գտնվում է՝

ա) որոշիչ-որոշյալ (Վասֆո շաղչիպան, Ֆետոր ըռուզ, Իւրֆո իլախ⁹),

բ) հատկացուցիչ-հատկացյալ (զՍարգիսն Իւաշֆին, Սիմոնին կնոջն, Խանուխն դստերն) կամ

⁸ Ահավաստիկ ասվածը հավաստող մի փոքրածավալ արձանագրություն (թիվ 293). «Ի այս աւուր դատաստանին առջեւն եկաւ Սարգիսն Վարդէշուրին եւ գանկատեց անպարտ Խաչքոյին վերայ Ուսէփին որդին եւ չկարաց հասնել վերայ եւ դատաստանն ի միտ էառ. զի անպատրի (բնագրում՝ անպատի.— Գ. Խ.) գանկատեց եւ վառեց զՎարդէշուրն ի դատաստանէն. զի այլ աւելի բան եւ խօսք չունենայ ընդդէմ Խաչքոյին: Եւ Խաչքոն ետուր գրել»: Հարկ է նշել, որ այս մոտեցումն «Արձանագրությունների» ոճի բնութագրական առանձնահատկություններից մեկն է, մինչդեռ աչքի է զարնում հետեւյալ մոտեցումը, ըստ որի՝ միեւնույն կամ նախորդ արձանագրություններից մեկում նախապես հիշատակված բաղադրյալ անձնանունները տեղ, ժամանակ, նյութ տնտեսելու նպատակով շարադրանքի հաջորդ հատվածներում սովորաբար նույնությունամբ չեն գործածվում, այլ՝ ա) զեղչվում են, բ) պահպանվում են մասամբ (հմմտ. Խաչոյին վերայ Շիմֆոյին դորինն եւ Խաչոյին՝ Շիմֆոյին թորին, Խաչոն Շիմֆոյին), այսինքն՝ ոչ բոլոր բաղադրիչները (իսկ սովորաբար՝ բաղադրիչներից միայն մեկը՝ անձնանունը), կամ գ) փոխարինվում են համարժեք, սակայն փոփոխված տարբերակով:

⁹ Լեհ.՝ «լեհ»: Տողատակերում բերված օտար բառերի այս եւ հետագա բացատրությունները քաղել ենք Ռ. Ղազարյանի եւ Հ. Ավետիսյանի համահեղինակած «Միջին հայերենի բառարանի» համապատասխան բառահոգվածներից (այսուհետ՝ ՄՀԲ), Երեւան, 2009:

զ) բացահայտիչ-բացահայտյալ (գրոջն Հանուխնային, իմֆն ջաղջի-պանն, ես՝ Անտրէյս) քերականական կապի մեջ՝ նրա հետ միասին ձեւավորելով ազատ կամ համեմատաբար կայուն բառակապակցություններ:

2.2. Եռանդամ բաղադրյալ կապակցություններում հանդես եկող անձնանունը կամ անձնանունները մյուս բաղադրիչ(ներ)ի հետ տարբեր համադրություններով կարող են գտնվել վերը նշված նույն կամ տարբեր քերականական կապերի մեջ՝ կազմելով ազատ կամ համեմատաբար կայուն բառակապակցությունների զանազան տարբերակներ: Այսպես՝ Ստեփանին կինն՝ Աննոյ, Եօֆոյին՝ Խաչուն կնոջն, Մարծին ֆուրման իլովցի, ըռուզ Գարբն սուրմֆչի, Պրաժնիֆին դստերն՝ Մանուշակին:

2.3. Բազմաբաղադրյալ կապակցությունները կազմվում են երկանդամ եւ եռանդամ բաղադրյալ միավորների, ինչպես նաեւ երեքից ավելի անդամ ունեցող այլ կապակցությունների տարատեսակ համադրություններից, որոնց բաղադրիչների միջեւ կարող են ձեւավորվել քերականական ամենատարբեր հարաբերություններ, ինչպես՝ Ոհանն՝ իլովցի Խոնիկին որդին, Ադաս նեմիչի կինն՝ զՄեցօն, Հաննայ ըռուզ՝ Եօլխիմին կինն, ողորմած հոգոյ Եօլֆոյին՝ Խաչուն կնոջն եւ այլն:

«Արձանագրություններում» բազմաբաղադրյալ կապակցություններ են կազմվում առավելագույնը 5–6 բաղադրիչներով. դրանք անձնանունների եւ ուղեկցող բառերի զանազան համադրություններ են (իլովցի հայ պարուն Նիկոլին եղբօր որդին¹⁰), որոնց թիվը (բացահայտիչ-բացահայտյալ քերականական կապով արտահայտվելու դեպքում) տեսականորեն կարող է կրկնապատկվել (իլովցի հայ խազանչի Ծոտվիզն Գարբուն՝ իլովցի հայ պարուն Նիկոլին եղբօր որդին): Ահավասիկ բազմաբաղադրյալ կապակցությունների նմանատիպ օրինակներ՝ Ծառուն հայ՝ Մանուկին թորն կամինցի, Անդոն ըռուզ՝ Միսֆոյին որդին կօշֆարին, Գարբուն՝ պարուն Նիկոլին որդին՝ իլովցի հայ. պատուելի Ոհանն իլովցի՝ պարուն Փիլիպին փեսան, շլախեդնիյ Բեդր Մոշինսիյ՝ ծառայն բան (Սդանիսլավ) Սրոշինսիյին, Վոյթոյ Սոֆօ. որ է մանչ Մարծին ֆուրմանին իլովցի եւ այլն:

Բաղադրյալ կապակցություններում գործածվող անձնանունները, լինելով առարկա ցույց տվող բառեր, կարող են սերտորեն կապակցվել ածականների, անձնանիշ հատուկ եւ հասարակ գոյականների ու որոշ դերանունների հետ եւ ըստ անհրաժեշտության՝ ձեւավորել որոշիչ–որո-

¹⁰ Բնագրում՝ պարուն Նիկոլին որդի՝ իլովցի հայ:

շյալ, հատկացուցիչ—հատկացյալ ու բացահայտիչ—բացահայտյալ քերականական հարաբերություններ՝ ներկայացնելով անմիօրինակ համակարգ թե՛ քերականական ձևավորվածության, թե՛ հնչյունային կազմի եւ թե՛ շարահարաբերության տեսանկյուններից¹¹: Այսպես՝

Ա. Որոշիչ—որոշյալ քերականական հարաբերության սահմաններում անձնանունների հետ կարող են հանդես գալ անձնանիշ գոյականների հետ կապակցելիության հնարավորությամբ օժտված տարբեր ուղեկցող բառեր՝ ա) ածականներ, բ) հասարակ անուններ, գ) այլ բառեր, որոնցով որակվում է տվյալ անձը տարբեր տեսանկյուններից¹²: Մասնավորապես գործածվել են՝

1. Անձի պաշտոնը, կարգավիճակը, մասնագիտությունը, զբաղմունքը ցույց տվող հայերեն կամ փոխառյալ ուղեկցող բառեր: Հմմտ.՝ Սուլթան ժամկոչն, տէր Հանուս, Գրիգոր սարկաւաթ, Բավել ջաղջիպան, Ավրամ իրից, Ժըլբայ ոսկերիչ եւ Շիմքո պուրմիսդր¹³, Լազարն թոմշի¹⁴, Քրիսթօֆ Քլունիֆ¹⁵, Սարգիս//Սէրհիյ մուծիֆ¹⁶, Կօշֆար¹⁷ Խաչերես, փխար¹⁸ Ֆիտրիխ, Անտրօնիկ բրֆալապ¹⁹, Մարենքո դայեկն, Եւրգոյ վոյթ²⁰ եւ այլն: Նմանատիպ կապակցություններում անձնանունն ավելի հաճախ որոշչի դեր է կատարում (այս դեպքում չի հղումվում), երբեմն՝ որոշյալի: Հմմտ.՝

«Եւ Թորոսի ճուաբ իտուր. թէ գնել է Անտրօնիկ բրքալապէն: Ի սոցա առաջի կալով Սուրբան ժամկոչն եւ իւր բարի կաման գրուեցաւ: Տուել էի Վոյթֆո Ֆուրմանին²¹ Գ. (Յ) դայլար: Սարգիսն մուծիք պիտի երդվնայր այս աւուր»:

¹¹ Արձանագրություններում անձնանունները տեղ են գտել կառուցվածքային եւ/կամ հնչյունական փոփոխությունների ենթարկված, երբեմն էլ՝ վրիպակներով, որոնց հնարավորինս հանգամանորեն կանգնադրված մեկ այլ ուսումնասիրությանը:

¹² Նկատի չունենք այն հանգամանքը, որ անձնանիշ գոյականների հետ կապակցելիության հնարավորությամբ օժտված որոշ բառեր անհրաժեշտության դեպքում կարող են կապակցվել նաեւ այլ դասանիշ գոյականների հետ:

¹³ Լեհ.՝ «քաղաքագլուխ»:

¹⁴ Լեհ.՝ «մազագործ»:

¹⁵ Լեհ.՝ «բանալեպահ, բանտապահակ»:

¹⁶ Լեհ.՝ «ջրաղացական»:

¹⁷ Հին լեհ.՝ «սայլապան»:

¹⁸ Լեհ.՝ «գրագիր, քարտուղար»:

¹⁹ Լեհ.՝ «բերդապահ»: Նույն արձանագրության մեջ վկայված է նաեւ փրկալապ գոգաձեւը:

²⁰ Լեհ.՝ «գավառապետ, համայնքի ընտրովի ավագ, առաջնորդ»:

²¹ «Կառապան, սայլապան»: ՄՀԲ-ն բերում է որպես լեհերեն բառ, սակայն իրականում այն միջնորդավորված փոխառություն է գերմաներենից:

եւ

«Եկին Բ. (2) կողմն՝ Նորսէսն եւ Տօնիկն. կօշքար Խաչերեսին որդին: այլ նախ վոյթն Հարպետ եւ հաւասար դատաւորքն»:

2. Անձի ծննդավայրը եւ/կամ բնակավայրը ցույց տվող տեղանվանահիմք ածականներ, ինչպես՝ Գրիգոր վարդապետ Վարագեցի, Եօլպէյն սէրադցի, Սուլթանն թոխաթցի, որ է այժմ կամինցի, որդին Կիրեղին սէշովցի, Նորուշն Ասցի²², Եաղուպն մարզըւանցի²³ եւ այլն: Վերոբերյալ շարքից տարբերվում են խոտինցի Օլուշկային, ստամբօլցի Հաճի Քաֆալէ կապակցությունները, որոնցում ուշադրության է արժանի տեղանվանահիմք ածականներով արտահայտված ուղեկցող բառերի նախադասությունը: Վերջինս աշխարհաբարի խոսակցական տարբերակին բնորոշ իրողություն է, որը, ինչպես նկատում ենք, սկսում է ձեւավորվել միջին հայերենի երկրորդ ենթաշրջանում:

3. Անձի ազգությունը ցույց տվող բառեր: Վերջիններս ուղեկցող բառի դերով գերազանցապես գործածվում են օտարազգիների անձնանունների հետ, որոնց երբեմն կարող են հավելվել նաեւ հայրանուն, տեղանվանահիմք ածական եւ այլն, ինչպես՝ Մազար ըռուզ, Զախարքա ըռուզ, Զլօդօհօրլոյ, զԲօնեծեալքօն իլախն, նեմիշ²⁴ Ռաքովսքիյն, նեմիշ Եանն Մնիխովլոյ, Պլաշքո նեմիշ, տանիկ ստամբօլցի Հաճի Քաֆալէ, հօրօմ Իւրիյին, Աֆէնտիքայէն հոռոմէն, ի Գլիմէն օլախէն²⁵, զՖրանզ Փաղիստային որդին՝ Եագուպն եւ այլն: Մինչդեռ հայազգիների անձնանունների դեպքում ազգություն ցույց տվող ուղեկցող բառեր սովորաբար չեն գործածվում²⁶: Կարծում ենք՝ ասվածը պատճառաբանվում է նրանով, որ Կամենիցի հայկական դատարանում գերազանցապես լեհահայերին առնչվող դատական գործընթացներ էին կատարվում²⁷, հետեւաբար հարկ չկար

²² Խոսքը ներկայիս Յասսի (հայտնի է նաեւ Յաս կամ Յաշ անուններով) քաղաքի մասին է (Ռումանիա):

²³ Տեղանվանահիմք ածականներից զատ՝ անձնանունների հետ որոշի գործառնություն համդես են գալիս բացառականով արտահայտված տեղանիշ գոյականներ, ինչպես՝ զԻւրքո էրցփոխանն Կամէնիցէն, Բանդէ Վրխվադնովցանէն, Աբրահամ Սեշովէն, Լազարին Խոտորովցայէն:

²⁴ Լեհ.՝ «լեհ»:

²⁵ Լեհ.՝ «մոլդավ, մոլդավացի»:

²⁶ Թվով 630 արձանագրություններում այդպիսի ընդամենը 4 վկայություն կա: Ահավասիկ դրանցից երկուսը՝ «...Գաբռուն պարուն Նիկօլին որդին՝ իլովցի հայ....», «...Աստվատուրն՝ Հանուս իրիցոյ որդին. կամինցի հայ լինելով....» եւ այլն:

²⁷ «Կամենիցահայության գործերը լավելու էին միայն եւ միայն հայոց դատարանում,— գրում է Վ. Գրիգորյանը,— եւ օտար քաղաքացիները հայերի վրա գործ հարուցել կարող էին

ամեն անգամ անդրադառնալու այդ գործընթացներում ներգրավված հայերի ազգային պատկանելությանը:

Հետաքրքրական է, որ վերն ասվածին հակառակ մոտեցում է նկատվում հայատառ լեհերենով եւ հայատառ ղփչաղերենով ավանդված արձանագրություններում, որոնցում հայազգիների անձնանունների հետ հիշատակվում է նաեւ տվյալ անձանց՝ ազգությունը հայ (համապատասխանաբար՝ օրմենին/էրմենի) լինելու փաստը: Հմմտ. լեհ.՝ «Պոհտան Բօբօվից օրմենին», ղփչ.՝ «Իլաեաշ էրմենի քամէնէցլի»:

4. Անձի իրական կամ հարգական կոչում, տիտղոս ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ բանի Ազիզբո, բան²⁸ Տոնուշին, բան Յովաննէս, շախեդնի²⁹ Վալերիոմ Բօտլովսքիյն, շախեդնի Սլուպսքիյ, բան Սրոջինսքիյին եւ այլն: Բնական է, որ հայ կանանց անձնանունների հետ բանի (լեհ.՝ պանի), իսկ հայ տղամարդկանց անձնանունների հետ բան³⁰ (լեհ.՝ պան) հարգական կոչումների գործածությունը, որը, բնական է, «Արձանագրություններում» լեհերի առումով ավելի հաճախ է տեղ գտնում (բան Եան Միդրօրկան, բան Ենտրիյին եւ այլն), լեհական մշակույթի ազդեցության վկայություն է: Բացի վերոնշյալ ուղեկցող բառերից՝ իգական եւ արական անձնանունների հարադրությամբ խիստ սահմանափակ թվով գործածվում են նաեւ պարոն/պարուն («տեր»)³¹, պատուելի եւ տիկին հարգա-

միայն հայոց դատարանում: ...Անգամ երբ օտարազգի հայցվորը որեւէ կապակցությամբ հայի վրա բողոքով դիմում էր իր դատարանին, վերջինս նրան ուղարկում էր հայոց վոյթի մոտ» (տե՛ս «Արձանագրություններ», էջ 69):

²⁸ Լեհ. պան (pan) տիտղոսի՝ լեհահայոց արտասանական տարբերակն է:

²⁹ Լեհ.՝ «(լեհ) մանր կալվածատեր ազնվական»: Հմմտ. նաեւ լեհ. շլախաի:

³⁰ Որքան էլ ՄՀԲ-ում ԲԱՆ² բառահոգվածում բերվում է «հարգական կոչում՝ պարոն նշանակությամբ» բացատրությունը, այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ նշված իմաստն ունենալով հանդերձ՝ այս բառի կիրառումով կատարվել է նաեւ հասարակության որոշ խավերի զանազանում, քանի որ, օրինակ, արձանագրություններում այն ազգությամբ հայ եւ լեհ տղամարդկանց առումով՝ ա) ոչ թե առհասարակ, այլ ընտրողաբար է գործածվում, բ) ունի խիստ սահմանափակ կիրառություն (շուրջ տասը)՝ բան Յովաննէս (հայ), բան Տօնուշ (հայ), բան Սրոջինսքիյ (լեհ), բան Եան Միդրօրկա (լեհ): Ասվածի մասին է վկայում նաեւ բանի (լեհ. pani) բառը, որն այստեղ գործածվում է ազգությամբ հայ կանանցից միայն մեկի անձնանվան հետ՝ բանի Ազիզբո: Ի դեպ, բանի փոխառությունը ՄՀԲ-ում վկայված չէ:

³¹ Պարոն փոխառյալ բառը նույնպես սոսկ «տեր» չի նշանակում: Այսպես՝ Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագրքի» մի շարք ձեւակերպումներում այն ունի «իշխան» նշանակությունը. «Եւ ի շաբաթն աւր մի պարոնին բանի. եւ այլ աւելի ոչ բնաւ: Եզն այլ ծառութիւն չպարտի, զի զիւր հնկակն տվել է: Կովն լիտր մի եղ տայ պարոնին. եւ այլ խոտչէք չտայ: Ոչխարն՝ եփ գառն կամ ուլ բերէ տարեկան՝ ի տասնէն մէկն առնու պարոնն»: «Եւ ջորին եւ ձին եւ էջն չտայ. զի յամէն տաւներտ, որ են ի տարին ժԲ. տարպայ՝ գան ծառայեն պարոնին»: «...եւ զվաներն աշխարհական պարոնայք հոգային, եւ զով ուզէին՝ թողուն

կան կոշումները³², ինչպես՝ տիկին Օլուշկա³³, պարոն Դուկալայեյ, պարոն Նիկոլին որդին, պարոն Փիլիպին փեսան, պատուելի Ոհանն, պատուելի խոճա Շաղուպն, պատուելի Գաբուսան³⁴ եւ այլն: Վերոնշյալ հարգական բառերի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ լեհահայ գաղութում առկա են լեհական (բան, բանի, շախեդնիյ) եւ եւրոպական այլ երկրների (պարոն) միջմշակութային ազդեցություններ, որոնք առիթ են դառնում սեփական լեզվում առկա համարժեք բառային միավորների շրջանառության (պատուելի) եւ վերաշրջանառության (տիկին):

5. Անձին բնութագրող կամ զանազանող այլ բառեր, ինչպես՝ ծեր Ըռոմաշքո, կուր Վարդքո, զՄեսդին մանչն³⁵ եւ այլն: Վերը դիտարկված դեպքերում անձնանունների հետ հանդես եկող ուղեկցող բառերն ավելի հաճախ միջոց են ծառայում տվյալ անվանակիր անձին համանուն այլ անձ(եր)ից զանազանելու համար: Օրինակ՝ Դարձեալ Խաչոն՝ Շիմքոյին եհարց ի միւս Խաչոյէն. թէ դուն եւ կամ քո կինն յո՞ւմմէ գնել է զայն ապրըշումներն: Եղեւ այսպէս բան, ի ժամանակն Եւրգոյ վոյթին եւ իւր դատաւորացն՝ ծեր Ըռոմաշքոյին եւ միւս Ըռոմաշքոյին:

Ի վանքն, ու զոր ոչ՝ նա հանէին»: Ավելին՝ Կամենիցի 386 թվակիր արձանագրության մեջ՝ Յասսի քաղաքից պահպանված մի վավերաթղթում, պարոն եւ թագաւոր բառերը գործածվել են իբրեւ համանիշներ (ընդգծվում են)՝ «...ինչպէս օր եկաւ սեշովցի տէր Հանէսին կինն ի Յասն եւ տաւի առաւ զհւրքո էրցփոխանն Կամէնիցէն Իւոն պարոնին առջեւն եւ ասաց թէ. թագաւոր. Կամէնիցէն Ա. (1) մարդ ներսէս անուն ինձի Գժ. (300) մաճրի պարտի ու զաբիս ունիմ (բնագրում՝ պրատի ու զաբիս ունիս.— Գ. Խ.)...»: Հմմտ. նաեւ «...յորժամ Պոկտանն էր պարուն երկիրն...» (թիվ 178 արձանագրություն): Պարոն ուղեկցող անունով «Արձանագրություններում» հիշատակվում էին ունեւոր խավի ներկայացուցիչները, որոնք հասարակական կյանքում որոշակի դիրք եւ վաստակ ունեին: Դրանցից էր, օրինակ, պարոն Հրիհորին, որը Կամենիցի տարեգրքում հիշատակվում է որպէս «գլուխ ժողովրդեան»: Նա «25 անկամ» գնացել էր լեհական արքունիք («...էր սիրեցեալ յաշս թագաւորաց»)՝ կարգավորելու հայկական անկախ դատարանի գործունեությունը, որը լեհական իշխանությունները երբեմն-երբեմն ուզում էին դադարեցնել: Ի դեպ, պարոն Հրիհորի «պարկեշտ տիկինը» հիշատակվում է «բանի Ազիզքո» կապակցությամբ (ՂԵՒՈՆԿ ԱԼԻՇԱՆ, Կամենից, Տարեգիրք հայոց, Վենետիկ, 1896, էջ 36), որը վկայում է պարոն—բան եւ տիկին—բանի գույգերի համանշտության մասին:

³² ՄՀԲ-ի ՊԱՏՈՒԵԼԻ բառահոգովածում այս մասին չի հիշատակվում:

³³ Տիկին ուղեկցող բառը «Արձանագրություններում» հիշատակվել է ընդամենը մեկ անգամ:

³⁴ Լեհերի եւ լեհերենի ազդեցության հետեւանք են նաեւ «Արձանագրություններում» հիշատակվող որոշ լեհահայերի ոչ միայն անունները, այլեւ հայրանունները՝ Ոկաս Հրիշովիչ, Խախնոյ Թովաշովիչ եւ այլն:

³⁵ Տվյալ դեպքում՝ «պատանի»: Հայկական դատարանի ցրիչ տղայի անվան (Մեսդի) ուղեկցող բառն է, սակայն Մեսդի մանչին վերաբերող պաշտոնական ակտի ժամանակ Մեսդի մանչ կապակցություն հետ հիշատակվում է նաեւ հայրանունը՝ Շտուն Մեսդի մանչուն Սղանիսլավին Ե. (5) ֆլորին:

Որոշիչ—որոշյալ քերականական հարաբերությունամբ այս կարգի կապակցությունները «Արձանագրություններում» գործածվում են շարահասական երկու տարբերակով, որոնցից որոշիչ—որոշյալ կառույցը տվյալ ժամանակաշրջանում ձեւավորվող, այսպես կոչված, «քաղաքացիական հայերենին» էր բնորոշ, իսկ որոշյալ—որոշիչը հետեւանք էր հին գրական լեզվի ազդեցության:

6. Անձերի մականուններ, որոնք «Արձանագրություններում» հազվադեպ են, ինչպես՝ Եագուպն Խափաչին, Գրիգոր Շլթիս, Վարդան Մղտեսի եւ այլն:

Բ. Հատկացուցիչ—հատկացյալ քերականական հարաբերության սահմաններում անձնանունների հետ կարող են հանդես գալ՝ ա) անձնանուններ եւ բ) անձնանիշ գոյականների հետ կապակցելիության հնարավորությամբ օժտված ուղեկցող բառեր, գ) փոխանուններ, որոնք միջանձնային այլեւայլ հարաբերությունների, գերազանցապես ազգակցական կապերի արտահայտության միջոց են ծառայում, ինչպես՝ զՍարգիսն Իւաշֆոին, Յովաննէսին փեսին, Հարպութին ծառայքն, Ժամկոչին դստերն եւ այլն:

Հատկացուցիչ—հատկացյալ կապակցություններն արտահայտվում են «արական անձնանուն — արական անձնանուն» եւ «արական անձնանուն — հասարակ անուն (կամ փոխանուն)» երկանդամ մասնակաղապարներով³⁶: Օրինակ՝ Յովհաննէսն Լովօնին, Սարգսին վերայ Իւաշֆոյին, Բադրարին Դաւոն, Գասպարին որդիքն:

1. «Արական անձնանուն — արական անձնանուն» մասնակաղապարն ավելի հաճախ հանդիպում է արական անձնանուն հատկացյալ — հայրանուն հատկացուցիչ շարահասությունամբ, ինչպես՝ Հարպետն Աթանին, Հօլուպն Քաբրուշին, Տեմեան Պաղտասարին, Խաչի Աղանին, Գասպար Խաչֆոին, Լազարն Էսանպէյին, Ստեփանն Խոցադեղին, Նորսէսն Սիմոնին եւ այլն³⁷: Նշված մասնակաղապարը հին գրական հայերենի շրջանում ընդունված չէ³⁸. այն

³⁶ Մասնակաղապարներում նշվել են պարտադիր բաղադրիչները, մինչդեռ հարկ եղած դեպքում դրանցում կարող են կատարվել տարատեսակ հավելումներ:

³⁷ Նշված կարգի կապակցություններում իգական անձնանունների գործածությունն ընդունված չէ:

³⁸ Գրաբարում տիպական են Արայեան Արայ, ի Հայկեանն Արամայ Մանաւագեան, Խոսրով Գաբեղեան, զԱրտաշէս որդի Արշաւրի, Արգար որդի Արշամայ, Սմբատ որդի Բիւրատայ, Կարէն Սահառունի, Տանատ Գնթունի, Համագասպայ Մամիկոնենի կարգի կապակցությունները: Ռ. Նահապետյանն այս կապակցությամբ իրավացիորեն նշում է. «Հին եւ միջին դարերում ազգանունը կրում էին ազնվական ընտանիքները (Մամիկոնյաններ, Արծրունիներ եւ այլն)»:

բնորոշ է միջին հայերենին, մասնավորապես՝ խնդրո առարկա «Արձանագրություններին», որով դատարանի քարտուղարը փորձում է կիրառել դատական գործընթացին հարիր պաշտոնական ոճ, ինչը պայմանավորված է տվյալ ժամանակաշրջանում լեհական դատական համակարգում ձեւավորված որոշ ավանդույթների ներդրմամբ: Ասվածի մասին վկայում են «Արձանագրություններում» տեղ գտած փաստերը՝ հայատառ լեհերենով (ընդգծվում են)՝ «...ի ուշինիլ արեսդ ուբրաւայ նա տօպրախ Հարալիթայ Քօսդովիցայ ի Հօլուպա Աֆսէնդովիցայ՝ դաք նա տօմախ երխ...», որոնցից առաջինի հայերեն համարժեքը գտնում ենք թիվ 57 արձանագրության մեջ: Հմմտ. Հարալիթայ Քօսդովիցայ եւ Հարպեան Գոսդային: Բանն այն է՝ սլավոնական լեզուներում, մասնավորապես լեհերենում, անուն-հայրանուն կապակցությամբ արտահայտվում էին եւ այսօր էլ արտահայտվում են ոչ միայն նախադասության ենթական եւ այլ անդամներ, այլեւ, ինչը չափազանց էական է, կոչականը, որը լեհահայերը որդեգրել են որպես միջմշակութային փոխհարաբերությունների հետեւանք: Սակայն նշված մոտեցումը դատարանի քարտուղարը ոչ միշտ է պահպանել, քանի որ մի շարք արձանագրություններում տեղ է գտել հիշյալ մասնակազապարի խոսակցական հայերենին բնորոշ համարժեքը՝ հայրանուն հատկացուցիչ – արական անուն հատկացյալ շարահասություն, ինչպես՝ Գաբրուշին Հօլուպին (Գաբրուշի Հոլուպին), Սարգսին Գաբրուշին մօտն (Սարգիսի Գաբրուշի մօտ): Այսպես նաեւ՝ Ուլուխոնային Զատիկն, Պենեշի Գրիգորուն եւ այլն: Եւ դա բնական է, քանի որ տվյալ ժամանակաշրջանում (ԺԶ. դարի 1559–1575 թթ.) գրեթե կայունացել էր հատկացուցիչ–հատկացյալ շարահասական փոփոխությունը: Այդ մասին է վկայում նաեւ դերանունով ու հասարակ գոյականով կամ երկու հասարակ գոյականներով արտահայտված հատկացուցիչ–հատկացյալ շարահասությամբ կապակցությունների հաճախակի գործածությունն «Արձանագրություններում»՝ նառայ տունն, իմ հօրն, զիւր խարնն, հօր զպարտն եւ այլն: Հատկանշական զարգացում է նաեւ վերոբերյալ Պենեշի Գրիգորուն (=Պենեշի Գրիգորի) կապակցության Պենեշի սեռական հոլովը՝ առանց ն հոդի:

Անուն-հայրանուն կապակցության հետ երբեմն գործածվում են հոր պաշտոնը նշող ուղեկցող բառեր, ինչպես՝ արական անձնանուն հատ-

կացյալ + որոշիչ — հայրանուն հատկացուցիչ, որտեղ հատկացուցիչն արտահայտվում է որոշիչ—որոշյալ համեմատաբար կայուն կապակցությամբ), ինչպես՝ Տեմուշ Խրֆո երեսփոխանին, ի Գրիգորեն տեղ Պետրոսին, Գրիգորեն տեղ Հանուսին եւ այլն:

Արական անուն հատկացյալ — հայրանուն հատկացուցիչ շարադասությունը պահպանվում է նաեւ այն դեպքում, եթե մասնակաղապարի առաջին բաղադրիչն արտահայտվում է կապական կառույցով (արական անձնանուն հատկացյալ + կապ — հայրանուն հատկացուցիչ երկանդամ կապակցություն)՝ Վարդէրէսին մոտն Չիֆային (=Չիքայի Վարդերեսի մոտ), Ասվատուրին մօտն Մարուխնային փեսին, Գասպարին վերայ Օրովին, Անդրէին վերայ Կոկոյին եւ այլն³⁹:

Անձնանուններով արտահայտված հատկացուցիչ—հատկացյալ կապակցությամբ սովորաբար արտահայտվում էր հայր—որդի, հազվադեպ՝ պապ—թոռ⁴⁰ հարաբերություն: Սակայն 68 եւ 91 թվակիր արձանագրություններում մեկական անգամ հիշատակվում է Եօլպէյն Խասխաթունին⁴¹ հատկացյալ—հատկացուցիչ բացառիկ կապակցությունը՝ վկայելով, որ տվյալ ժամանակաշրջանում հատկացուցիչ—հատկացյալ կապակցու-

³⁹ Այսպես է նաեւ արական անձնանուն որոշյալ + կապ — տեղանուն որոշիչ երկանդամ կապակցություններում, ինչպես՝ Սիմային համար Մէտվէթիէն:

⁴⁰ Թոռի եւ պապի ազգակցական կապն ուներ արտահայտման այլ միջոց եւս, որի մասին Ռ. Նահապետյանը գրում է. «Հնում ազգանունն այսօրվա նման մի ընդհանուր վերջավորություն չի ունեցել, եւ որեւէ մեկին հիշատակելու համար նախ տալիս էին նախնու, ապա պապի ու հոր անունները, օրինակ, Ավետներանց Մարգարի Մկոյի Ենոք, որը նշանակում է Ավետի ազգատոհմի Մարգարի որդի Մկրտիչի տղա Ենոք» (Ռ. Ա. ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 40): «Արձանագրություններում» նման փաստ չի հանդիպում. դատական գործընթացների մասնակիցները սովորաբար հիշատակվում են կամ անձնանունով, կամ էլ անձնանուն — հայրանուն կապակցությամբ, որն ունի բառային-քերականական տարբեր լուծումներ: Սակայն պապի անուն — հայրանուն — որդու անուն կապակցության օրինակ գտնում ենք «Արձանագրություններից» շուրջ մեկ դար անց գրված մեկ այլ վավերաթղթում՝ նույն Կամենիցի տարեգրության «Յաւելուած Զ.» բաժնի «Քաղուածք ժամանակագրութեան» մեջ, ինչը վկայում է նշված երեսույթի՝ ավելի ուշ շրջաններին բնորոշ լինելու մասին: Կամենիցի 400-ամյա տարեգրությանն ընտրողաբար անդրադարձ կատարող «Քաղուածք»-ի հեղինակն իր հոր մահվանը վերաբերող գրառման մեջ նշում է. «1670. ՌՃԹԺ. Պր. Ստեփան Սարգսեան Ռաշոյ (ընդգծումը մերն է.— Գ. Խ.)՝ հայր իմ՝ մեռաւ...» (ՂԵՌՈՆԳ ԱԼԻՇԱՆ, Կամենից, Տարեգիրք հայոց, Վենետիկ, 1896, էջ 143), որտեղ Ստեփանը իր հոր պապի անունն է, իսկ Սարգիսը՝ իր պապի:

⁴¹ Խասխաթունի հնագույն վկայությունը՝ 1497 թ. (ՀԱԲ, Բ., 501): Հ. Աճառյանը հասկանալի պատճառով բերում է նաեւ Կամենիցի տարեգրության մեջ հիշատակված Խասխաթուն անունը (Ժէ. դ.)՝ հղելով Ալիշանին, մինչդեռ «Արձանագրություններում» այն հիշատակվել է ավելի վաղ՝ 1573-ին: Վերջին փաստը վկայում է լեհահայոց շրջանում Խասխաթուն անվան կենսունակություն մասին:

թյամբ կարող էր արտահայտվել նաեւ մայր–որդի հարաբերություն՝ արական անուն հատկացյալ — իգական անուն հատկացուցիչ բառաքերականական կապակցությամբ: Վերջինիս արտահայտման միջոց էին ծառայում որդու անձնանվան ուղիղ կամ թե՛ հոլովածելը եւ հայրանվան սեռական հոլովածելը⁴²:

2. Հատկացուցիչ–հատկացյալ քերականական հարաբերությամբ «արական անձնանուն — հասարակ անուն (կամ փոխանուն)» մասնակաղապարով կարող են արտահայտվել միջանձնային զանազան հարաբերություններ: Այս դեպքում հատկացուցչի դերով հանդես եկող անձնանունների հետ հատկացյալի գործառույթ են կատարում մարդկային հարաբերություն, այդ թվում ազգակցական կապ ցույց տվող հասարակ անուններ՝ արական անձնանուն հատկացուցիչ — հասարակ անուն հատկացյալ շարահասություն, ինչպիսիք են՝ աղջիկ, այր, անեւ, աներձագ, բարեկամ, դուր/թուր, դուստր, եղբայր/աղբար, էրիկ, ընկեր, ծառա, հայր, հարս, կին, կնիկ, կողակից, մանչ, մերձաւոր, որդի, տղա⁴³, փեսա, քույր, օրդախ⁴⁴ եւ այլն⁴⁵: Այստեղ սովորական է արական անձնանուն հատկացուցիչ — հա-

⁴² Այստեղ մայր–որդի հարաբերությունը կիրառվել է ընտանիքի հոր բացակայության պատճառով: Ասվածի մասին վկայություններ կան նաեւ մերօրյա բանավոր խոսքում: Օրինակ՝ Նունի Սաֆոյի (ՀՀ Լոռու մարզ, Արեւածագ–Ստեփանավան) հայրը վաղաժամ էր մահացել:

Նշենք, որ մայր–որդի հարաբերություն արտահայտելուց բացի՝ վերոհիշյալ մասնակաղապարը մերօրյա խոսակցական լեզվում արտահայտում է նաեւ ամուսին–կին հարաբերություն (ամուսնու անձնանուն — կնոջ անվան սեռական հոլովածեւ մասնակաղապար), որով ակնարկվում է տվյալ կնոջ՝

ա) կամ այրի լինելը: Օրինակ՝ Մարոյի Աշուր, Շուշանի Անդրեւ կապակցություններով անվանվում են այրի կանայք եւ նրանց՝ Մեծ հայրենականում զոհված ամուսինները (Հ. Մաթեոսյան, «Աշնան արեւ»),

բ) կամ ընտանիքում ունեցած գերակա դիրքը, ինչպես՝ Արուսի (ողջ ամուսին.— Գ. Խ.) Փիլուն:

Մինչդեռ սովորական է հակառակ շարահասությամբ կապակցությունը՝ եգորի Սիրուշը, Արեղի Արուշը, Սիմոնի Արուշը եւ այլն (Հ. Մաթեոսյան, «Տախը»):

⁴³ Բառս լեհահայոց խոսվածքում սեռ չի զանազանում:

⁴⁴ Թրք.՝ «ընկեր, գործակից»: Օրինակ՝ եւ գանկատ առաւ Հրիցքոյին վերայ՝ Կրիճին եւ իւր օրդախին վերայ՝ Գասպարին Սահակին որդոյ:

⁴⁵ Անեւ, աներձագ եւ որդի ազգակցական անունների իմաստային զարգացումների մասին տե՛ս տողերիս հեղինակի «Անեւ, աներձագ, որդի ազգակցական անունների իմաստային զարգացումները միջին հայերենում» հոդվածը («Վանաձորի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր», պրակ Ա., 1, Երեւան, 2020, էջ 21–33), որտեղ մասնավորապես նշվում է, որ լեհահայոց խոսվածքում անեւ ազգակցական անունը ունի ոչ միայն «կնոջ հայրը ամուսնու համար», այլեւ «ամուսնու հայրը կնոջ համար» նշանակություն: Աներձագ ազգակցական անունն ունի ոչ միայն «կնոջ եղբայրը ամուսնու համար», այլեւ «ամուսնու եղբայրը կնոջ համար» նշանակություն: Որդի ազգակցական անունն ունի ոչ միայն «ծնողների

սարակ անուն հատկացյալ շարադասությունը: Օրինակ՝ Սամույլային փեսին, Քերուշին դորն, Վարդէրէսին կինն, Հասուին մանչն, Նորինին աներն, այր Վարդէին, Գասպարին դուստրն, Տօբքոյին մարդն⁴⁶ եւ այլն, որոնց շարքում է նաեւ խորթ փոխանունը՝ տվյալ դեպքում «խորթ տղա» իմաստով՝ Սամույլային խորթն:

Բերված շարքում առկա են բառային համանիշներ, ինչպես՝ աղջիկ-դուստր, այր-էրիկ, բարեկամ-մերձաւոր, ընկեր-օրդախ, կին-կնիկ, մանչ-որդի, որդի-դոր: Սրանցից կին-կնիկ զույգն իմաստային տարբեր հիմունքներով հոմանշային շարք է կազմում կինաւմատ/կինմադ եւ կողակից իգական անունների հետ, որոնցից կին-կնիկ-կողակից շարքի վերջին միավորը «Արձանագրություններում» հանդես է գալիս միայն որպէս իգանուն, մինչդեռ միջին հայերենով գրված այլ աղբյուրներում կարող է համանշային շարք կազմել այր/էրիկ արական անունների հետ նույնպէս, ինչը նշանակում է, որ կամենիցահայութեան խոսսովածքում կողակից ազգակցական անվան հետ կատարվել է իմաստի նեղացում⁴⁷:

Բացառիկ կապակցութիւններում հատկացուցչի դերով հանդես եկող հայրանվան փոխարեն գործածվում է միայն հոր մականունը՝ փոխանվանաբար, ինչպէս՝ կակազին (ոմն խաչքոյի մականունն է.— Գ. Խ.) կնոջն, Յովըզին⁴⁸ կնոջն, Ուլուխաթունն՝ Չլթիսին⁴⁹ կինն:

«Արձանագրութիւններում» վերոհիշյալ «արական անձնանուն — հասարակ անուն» մասնակաղապարի երկրորդ բաղադրիչն ավելի հաճախ արտահայտվում է որդի ուղեկցող բառի ուղիղ կամ թեք ձեւերով⁵⁰, ինչ-

արու զավակ», այլեւ «պապի՝ արական սեռի թոռ» նշանակութիւն, որոնց մասին ՄՀԲ-ն համապատասխան դիտարկումներ չունի:

⁴⁶ Տվյալ դեպքում՝ «դատարանում ներկայացուցիչ՝ վստահված անձ»:

⁴⁷ «Արձանագրութիւններում» կողակից բառը գործածվել է երկու անգամ, սակայն ունի ոչ միայն քերականական, այլեւ հնչյունափոխական զուգաձեւութիւն. մի դեպքում առանց հնչյունափոխվելու ենթարկվել է ի հոլովման՝ կողակիցին, մյուս դեպքում հնչյունափոխվել է՝ ենթարկվելով ու հոլովման՝ կողակցուն:

⁴⁸ Կարծում ենք՝ Մուտվիղ մականունն է՝ սեռական հոլովով՝ Մուտվզին:

⁴⁹ Կարծում ենք՝ չմեկնաբանվող մականունն է: Թիվ 306 եւ 614 արձանագրութիւններում հանդիպում են նաեւ, նույնի համապատասխանաբար, Թլթիս եւ Շլթիս տարբերակները: Տվյալ դեպքում խոսքը Գրիգոր Չլթիսի մասին է, որի կնոջ Ուլուխաթուն անունը նույնպէս վկայվել է զուգաձեւով՝ Ուրուխաթուն:

⁵⁰ Տ. Ավետիսյանը նշում է, որ ուղեկցող բառերից «ամենաերկարակյացն ու գործառնութիւն գրեթե սահմանափակում չճանաչողը» որդի-ն է, որը հաճախադեպ էր Ք. հ. Դ. դարից, իսկ արդեն արաբական տիրապետութեան ժամանակ «անձնանուն-որդի-հայրանուն կաղապարով կազմութիւնները մեծ չափերի հասան» (Տ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայկական ազգանուն, Երեւան, 1987, էջ 188): Հմմտ. նաեւ, Ռ. Ա. ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 42):

պես՝ Մխիթարին որդուն, Մխաֆոյին որդին, Սարգսին որդին, Իւաշոյին որդոյ, Տոնուշի որդին եւ այլն⁵¹, որոնք նույնպէս ժամանակակից ազգանվան նախորդ ձեւերից են⁵²:

Հիշյալ շարադասութիւնը մնում է անփոփոխ նաեւ այն դեպքում, եթե հատկացուցիչն ունի բաղադրյալ կազմութիւն, ինչպէս՝ Կուզ իրիցոյ որդին, Գրիգոր Երեսփոխանի որդոյ, տէր Հանէսին կինն, խողինցի Ստեփանին կինն եւ այլն:

Նկատելի է, որ հատկացուցիչ—հատկացյալ շարադասութեամբ կապակցութիւնները, որոնցով արտահայտվում են ազգակցական տարատեսակ հարաբերութիւններ, լայն տարածում ունեն գրավոր խոսքում, ինչը վկայում է այդ կապակցութիւնների՝ միջին հայերենի երկրորդ ենթաշրջանի խոսակցական հայերենին բնորոշ լինելու մասին⁵³: Ուշադրութեան է արժանի եւ այն փաստը, որ նախադաս հատկացուցիչն այստեղ առավել հաճախ գործածվում է ն հոգով, Ուլուխոնային Զատիկն, Իւաշոյին որդոյ եւ այլն, ինչը վաղ աշխարհաբարից հետո ամրագրված ենք տեսնում արեւմտյան խմբակցութեան բարբառների մեծ մասում եւ գրական արեւմտահայերենում: Սակայն հետաքրքրական է, որ Առդեալի (Տրանսիլվանիայի) կամ ծայր հյուսիսարեւմտյան միջբարբառախմբի լեհահայոց խոսվածքում հանդիպում է քերականական նշված իրողութեան՝ արեւելահայերենի որդեգրած տարբերակը նույնպէս (երբ նախադաս հատկացուցիչը գործածվում է առանց հոգի՝ Պեմեշի Գրիգորուն, Տոնուշի որդին եւ այլն), որը եթե այս խոսվածքում անձնանուն հատկացուցիչ-

⁵¹ Ի տարբերութիւն որդի բառի, որը բաղադրյալ կազմութիւններում գործուն դերակատարութիւն ունի, «Արձանագրութիւններում» հայր արական հասարակ անունը որեւէ անձնանվան հետ ուղեկցող բառի դեր չի կատարում: Դրան հակառակ՝ տեղ են գտել հայր բառի ուղիղ կամ թեք եւ դերանունների թեք ձեւերի մի շարք կապակցութիւններ՝ դարա հայրն, քն հայրդ, վասն խոյ հայրն (փխ.՝ հօրն.— Գ. Խ.), զխ հայրն, իմ հայրս, նարա հօր, ընդդէմ իւրեանց հօր, ընդդէմ քն հօրն, իւր Հօրն, հետ իմ հօրս:

⁵² Ռ. Նահապետյանը նշում է, որ ժամանակակից ազգանվան նախորդ ձեւերից են «...հայրանվամբ կամ եղբոր անվամբ հիշատակվելը, ինչպէս, օրինակ՝ «Արտավազդ որդի Տիգրանայ», «Արշամ եղբայր Տիգրանայ» (Ռ. Ա. ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ, Հայոց ազգակցական համակարգը (XIX դ. երկրորդ կես — XX դ. սկիզբ), Երեւան, 2012, էջ 40):

⁵³ Հատկացուցիչ—հատկացյալ շարադասութեամբ կապակցութիւնը շարունակում է գործածվել նաեւ մերօրյա խոսակցական լեզվում, մասնավորապէս բարբառախոս վայրերում, ինչի մասին վկայում են, օրինակ, Հ. Մաթեոսյանի միայն «Տախը» անավարտ վեպից քաղված հետեւյալ անուն-հայրանունները՝ Աբելի Հակոբը, Ավետբի Տիգրանը, Բաղալի Աշակը, Գիֆորի Հրամար, Երվանդի Վաղոն, Լեւոնի Արտիկը, Մարութի Հարութը, Մելքի Սարգսին, Մուրադբեկի Աղամը, Մուրադբեկի Մարտիրոսը, Սիմոնի Արմենակը, Սիմոնի Սերոն, Սոլոմանի Մարութը եւ այլն:

ների առումով հազվադեպ է, ապա լայն գործածություն ունի հասարակ անունների եւ դերանունների առումով՝ ֆռոջ դասերէն, իւրեանց եղբօրէն, զիւր եղբայրն, իմ քոյրիս, իւր ֆռոջ դասերէն, Կուզ իրիցոյ որդին եւ այլն, ինչը վկայում է լեհահայոց (մասնավորապէս կամենիցահայության) խոսվածքում սկիզբ առած քերականական փոփոխությունների մասին:

Հատկացուցիչ—հատկացյալ շարադասությունը սովորաբար հատկացյալ—հատկացուցիչ տարբերակով է գործածվում, եթե այդ կապացության հատկացյալն իրեն նախորդող բացահայտյալի համար միաժամանակ կատարում է նաեւ բացահայտչի դեր, որը գտնվում է կամ միեւնույն նախադասության կազմում, ինչպես՝ Ի յայս աւուր դատաստանին առջեն եկաւ շլախեղնիյ Բեդր Մոշինսիյ՝ ծառայն բան Սոշինսիյին իւր պարունին բանիւ⁵⁴, կամ էլ բարդ կառուցի գլխավոր նախադասության կազմում՝ Ի յայս աւուր դատաստանին առջեն եկաց Մանա, որ է ֆոյր տէր Պետրոսին: Զոր եկաւ առաջի դատաստանին Մարուխնայ, որ է հարսն Եագուպին եւ այլն:

Վերոնշյալ կարգի կապակցություններում հայրանուններ երբեմն չեն հիշատակվում, եւ հատկացուցչի դերով գործածվում են միայն հոր պաշտոնը, մասնագիտությունը, զբաղմունքը նշող հասարակ անուններ: Բնականաբար, այս դեպքում փոխվում է նաեւ քերականական հարաբերությունների պատկերը՝ արտահայտվելով արական անձնանուն հատկացյալ — հասարակ անուն հատկացուցիչ կապակցությամբ, ինչպես՝ Ոհանն տամդանուն⁵⁵, զնորսէսն երեցփոխանին⁵⁶ եւ այլն:

Անուն—հայրանուն կապակցության առումով նկատելի է, որ արձանագրություններում բացակայում է միանման մոտեցումը դրանց կառուցվածքի, շարադասության եւ այլ տեսանկյուններից, ուստի անձնանունները եւ դրանց կրողների հայրանունները արձանագրվում են զանազան տարբերակներով: Ահավասիկ ասվածի վկայություններից երկուսը միայն՝ ա) Գափրուսն տէր Նիկօլին, բ) Գաբուս իլովցի որդի տէր Նիկօլին, գ) պատուելի Գաբրուսն պարուն Նիկօլին որդին՝ իլովցի հայ, ա) Գոսդան Մաշային, բ) Քօսդային համար. որ կոչի Մաշա:

Շարունակությունը հաջորդիվ

⁵⁴ Բայց՝ Որպէս Մարուխնա՝ Գասպարին դուստրն Բ. (2) շաբաթ օր առել էր ընդդէմ Եագուպին գանկատին:

⁵⁵ Պրսկ./թրք.՝ «կնիք խփող, հարկեր գանձող (մաքսատան պաշտոնյա)»:

⁵⁶ Տվյալ դեպքում խոսքը «ողորմած հոգի Գրիգոր երեցփոխանի» մասին է: